

בין קריאת שמע לתפילה

מבט רחב על היחס בין המצוות וסמיכתן זו אצל זו

א. מבוא	2. שיטת התוספות - זמן קריאת שמע הוא זמן התפלה
ב. סמיכת גאולה לתפילה	3. שיטת הרמב"ם - ניתן להפריד בין גאולה לתפילת ערבית
1. הצגת מחלוקת ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי	ד. עדיפות סמיכת גאולה לתפילה על דינים אחרים
2. ביאור שיטת ר' יוחנן	1. סמיכת גאולה לתפילה מול תפילה בציבור
3. ביאור שיטת ר' יהושע בן לוי	2. סמיכת גאולה לתפילה מול עמידה בתפילה
4. שיטות הראשונים בפסיקת כלל הסוגיות	ה. סיכום
ג. תפילה שלא בזמן קריאת שמע	
1. שיטת רש"י - קריאת שמע שעל המיטה היא העיקרית	

א. מבוא

פעמיים ביום קורא האדם קריאת שמע ומתפלל מיד אחר כך, אך האם קיים קשר בין שתי מצוות אלו? ואם כן, מה מהות הקשר ביניהן? האם מדובר בסמיכות מקרית בין מצוות המתקיימות באותו הזמן על פי תקנת חכמים, או שמא לסמיכות זו עניין מהותי יותר המלמד על אופיין של מצוות אלו? מה טיב הקשר ביניהן - האם התפילה נתלית בקריאת שמע, או שמא קריאת שמע אינה אלא הכנה לתפילה?

במהלך דברינו ננסה לעמוד על יסוד הדברים תוך ברור יסודות הדין בגמרא בסוגיות השונות הנוגעות לעניין זה, כדוגמת סמיכת גאולה לתפילה, זמני תפילה וקריאת שמע ועוד, וברור שיטות הראשונים בעניין.

ב. סמיכת גאולה לתפילה

1. הצגת מחלוקת ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי

בגמרא במסכת ברכות¹ מופיע דין סמיכת גאולה לתפילה מספר פעמים, אך בשום מקום מהם לא התבאר כל צרכו עניין סמיכה זו. נראה שניתן לעמוד על יסוד הדברים, דווקא מתוך הדין בדין סמיכת גאולה לתפילה בערבית, שעצם הצורך לסמוך בה גאולה לתפילה נתון במחלוקת אמוראים (ד, ב):

אמר מר: קורא קריאת שמע ומתפלל. מסייע ליה לרבי יוחנן, דאמר רבי יוחנן: איזהו בן העולם הבא? - זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית. רבי יהושע בן לוי אומר: תפלות באמצע תקנום.

חשוב לציין שהמחלוקת ביניהם אינה מוצגת באופן סימטרי: ר' יוחנן דיבר בבירור על הצורך לסמוך גאולה לתפילה; אך רבי יהושע בן לוי לא טען שלא סומכים גאולה לתפילה בערבית, אלא קבע קביעה אחרת - "תפילות באמצע תקנום", כלומר תפילות היום נאמרות בין קריאות שמע של שחרית וערבית, ומכאן ניתן להסיק שהוא חולק על הצורך לסמוך גאולה לתפילה בערבית.

מניין לרבי יוחנן שיש לסמוך גאולה לתפילה, ומדוע חולק עליו ר' יהושע בן לוי? הגמרא מציגה שני הסברים למחלוקת (אנו נעסוק רק בשני):

במאי קא מפלגי? אי בעית אימא קרא, אי בעית אימא סברא... ואיבעית אימא קרא - ושניהם מקרא אחד דרשו, דכתיב: בשכבך ובקומך, רבי יוחנן סבר: מקיש שכיבה לקימה - מה קימה קריאת שמע ואחר כך תפלה, אף שכיבה נמי קריאת שמע ואחר כך תפלה; רבי יהושע בן לוי סבר: מקיש שכיבה לקימה - מה קימה קריאת שמע סמוך למטתו, אף שכיבה נמי קריאת שמע סמוך למטתו.

הנימוק השני שמביאה הגמרא למחלוקתם עוסק בדיון דרשני על פסוק מקריאת שמע - "בשכבך ובקומך": ר' יוחנן לומד מפסוק זה שבלילה, כמו ביום, יש לקרוא קריאת שמע ואחריה להתפלל; ור' יהושע בן לוי לומד מפסוק זה שבלילה, כמו ביום, יש לקרוא קריאת שמע סמוך למיטתו.

הסברו של ר' יהושע בן לוי נראה מתבקש - פשט הפסוקים מורה, שיש לקרוא קריאת שמע בעת השכיבה ובעת הקימה. מה עומד ביסוד קריאתו של ר' יוחנן? כיצד ניתן ללמוד מפרשיות שמע דין בנוגע לתפילה?

2. ביאור שיטת ר' יוחנן

נראה להסביר בשיטת ר' יוחנן שלדעתו דין התפילה נובע ממש מקריאת שמע. אכן, הפסוקים מלמדים כיצד יש לקרוא קריאת שמע, אך חכמים קבעו את התפילה על בסיס דיני קריאת שמע, ולכן ניתן ללמוד מהפסוקים של קריאת שמע את הסדר בין קריאת שמע לתפילה.

נסביר דברינו ביתר הרחבה. מצאנו כמה מקומות שבהם מתייחס ר' יוחנן לתפילה כקבלת עול מלכות שמיים ומורא שמיים (יד, ב - טו, א; י, ב; כט, ב):

ואמר רבי יוחנן: הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה - יפנה ויטול ידיו, ויניח תפילין ויקרא קריאת שמע ויתפלל, וזו היא מלכות שמים שלמה.

אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן אמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל² - עליו הכתוב אומר: ואותי השלכת אחרי גויך, אל תקרי גויך אלא גאיך. אמר הקדוש ברוך הוא: לאחר שנתגאה זה - קבל עליו מלכות שמים.

דאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: מצוה להתפלל עם דמדומי חמה; ואמר רבי זירא: מאי קראה - ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים.

נראה, שלשיטתו יסוד דין התפילה הוא הרחבה של מצוות קריאת שמע - שעניינה קבלת עול מלכות שמיים (משנה ב, ב), והפיכתה לקבלת עול מלכות שמיים שלמה. נרחיב במשמעות הדבר.

בקריאת שמע האדם מכריז על מלכות ה' ואחדותו; בתפילה נעשית השלמה של העניין והרחבה של קבלת עול מלכות השמיים - לא רק שהאדם מכריז על מלכות ה' באופן כללי, אלא הוא ממליך אותו על כל חלקי המציאות. בבקשת האדם מה' על כל צרכיו - חוכמתו, בריאותו, פרנסתו וכל שאר חלקי חייו, הוא למעשה מודה בכך שמלכותו של ה' חולשת על כל המציאות כולה והכל תלוי בו וברצונו. התפילה לא נועדה לענות על צרכי האדם ובקשותיו, אלא להפך - על ידי הבקשה מומלך ה' על המציאות כולה ומתיישמת קבלת עול מלכות שמיים במלואה, כפי כוונת התורה.

ממד נוסף המשקף את קבלת עול מלכות השמיים שבתפילה, ניתן לראות בכך שהתפילה קרויה "עבודה" ("איזו היא עבודה שבלב הוי אומר זו תפלה" (מכילתא דרשב"י כג, כה)). תפילתו של אדם ("עבודתו") מכריזה על היותו עבד ה', ובכך משלים את קבלת מלכות ה' עליו בהיותו עבדו. כך עולה מדברי רבנו יונה בדין סמיכת גאולה לתפילה (העוסק באופן בסיסי ביחס שבין ברכת הגאולה לתפילה, אך אנו נרחיב דבריו לקריאת שמע כולה ולא לברכת הגאולה בלבד) (רבנו יונה ב, ב):

איזהו בן העוה"ב זה הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית. י"ל וכי מפני שסומך גאולה לתפלה יש לו שכר כל כך שיהיה בן עוה"ב ואומר מורי הרב

2 אולם, הסמ"ג (עשין יח) גרס: "כל האוכל ושותה ואחר כך קורא קריאת שמע עליו הכתוב אומר (מלכים א יד, ט) ואותי השלכת אחר גויך פירש בהלכות גדולות (דף ה, ג ע"ש) דאקרית שמע של שחרית קאי". לפי גרסה זו, אין ראייה מגמרא זו לדברינו להלן. במחזור ויטרי (לג), באורחות חיים (תפילה טו) ובכלבו (י) גרסו "קריאת שמע ותפילה", ובנוסחתם יש להתלבט, האם עיקר דבריו של ר' יוחנן מוסבים על קריאת שמע, או שמא גם על התפילה, וצריך עיון.

שהטעם שזוכה לשכר גדול כזה מפני שהקב"ה כשגאלנו והוציאנו ממצרים היה להיותנו לו לעבדים... ובברכת גאל ישראל מזכיר בה החסד שעשה עמנו הבורא והתפלה היא עבודה... וכשהוא מזכיר יציאת מצרים ומתפלל מיד מראה שכמו שהעבד שקונה אותו רבו חייב לעשות מצות רבו כן הוא מכיר הטובה והגאולה שגאל אותו הבורא ושהוא עבדו ועובד אותו וכיון שמכיר שהוא עבדו מפני שגאלו ועושה רצונו ומצותיו נמצא שבעבור זה זוכה לחיי העולם הבא ועוד אמר מורי גר"ו טעם אחר מפני שכשמזכיר גאולת מצרים ומתפלל מיד הוא מראה שבוטח בה' בתפלה כיון שמבקש ממנו צרכיו שמי שאינו בוטח בו לא יבקש ממנו כלום... והבטחון הוא עיקר היראה והאמונה ולפיכך זוכה בסיבתו לחיי עולם הבא.

יתרה מזאת, עצם דרשת המכילתא שהבאנו לעיל, המוסבת על פסוק הלקוח מפרשיות שמע ("וְלַעֲבָדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם" (דברים יא, ג)), מורה על כך שהתפילה משלימה את קריאת שמע.

אם כן, ברור הלימוד לתפילה מפסוקי קריאת שמע - הפסוקים מלמדים כיצד יש לקיים מצוות קבלת עול מלכות שמיים, וחכמים תיקנו שהמצווה בשלמותה נעשית על ידי קריאת שמע ותפילה לאחריה. הפסוקים מלמדים שעל האדם לקבל עליו עול מלכות שמיים בשוכבו ובקומו, ומשקבעו חכמים את התפילה כהרחבה של מצוות קריאת שמע, ממילא ברור שיש לסמוך גאולה לתפילה הן שחרית והן ערבית.

מעתה, דברי רבי יוחנן "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו" (כא, א) מקבלים ביאור חדש. אם התפילה היא למעשה הרחבה של קבלת עול מלכות שמיים שבקריאת שמע, אזי כפי שביחס לקריאת שמע הפסוק קובע "בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ בְּדַרְךָ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ", דהיינו כל היום כולו, אך חז"ל קבעו שקיומה הבסיסי של המצווה מתקיים בזמן שכיבה ובזמן קימה, גם בסיס החיוב של התפילה נתקן באותו אופן: חכמים חייבו את האדם להתפלל בוקר וערב, יחד עם קריאת שמע, ולואי שיתפלל האדם כל היום כולו, ויזכה לקבל מלכות שמיים יותר ויותר.

3. ביאור שיטת ר' יהושע בן לוי

מנגד, ר' יהושע בן לוי אינו מקבל הבנה זו; לשיטתו, סיבת תקנת התפילה אינה תלויה בקריאת שמע כלל. ניתן להרחיב ולומר, שלפי ר' יהושע בן לוי התפילה לא נתקנה כנגד קבלת עול מלכות שמיים, אלא נתקנה כנגד הקרבנות (כו, ב):

איתמר, רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפלות אבות תקנום; רבי יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תקנום.

ר' יהושע בן לוי רואה בתקנת התפילה תקנה הקשורה לעולם קרבנות התמיד,³ ואינה קשורה לקבלת עול מלכות שמיים.⁴ ממילא, הפסוקים העוסקים בקריאת שמע אינם נוגעים לעניין התפילה כלל. יתרה מזו, ר' יהושע בן לוי (ד, ב) סובר שמצווה על האדם לקרוא את שמע פעם נוספת על מיטתו, על אף שקראה כבר בבית הכנסת:

אמר רבי יהושע בן לוי: אף על פי שקרא אדם קריאת שמע בבית הכנסת, מצוה לקרותו על מטתו.

ניתן להסביר שלשיטת ר' יהושע בן לוי מצוות קריאת שמע דאורייתא של ערב כלל אינה מתקיימת בבית הכנסת, והיא צריכה להתקיים על מיטתו של האדם - בשכבו ממש. כך נראה הן מלימודו "מקיש שכיבה לקימה - מה קימה קריאת שמע סמוך למטתו, אף שכיבה נמי קריאת שמע סמוך למטתו" (ד, ב), הן מפסיקה הלכתית שנזכרה בהמשך דברינו, כי יש לברך ברכת המצוות על קריאת שמע שעל המיטה והן מפסיקה מפורשת של רש"י, שבה נדון בהמשך דברינו, כי מצוות קריאת שמע מתקיימת על המיטה (ומסתבר שפסק כך על פי ריב"ל). מסתבר כי הדברים נובעים מדברי ריב"ל, שראה בקריאה שעל המיטה את מצוות קריאת שמע.

נראה, שלדעתנו עניין סמיכת גאולה לתפילה אינו הרחבה של מצוות קריאת שמע, אלא חלק מתקנת מצוות התפילה - חכמים תיקנו להתפלל מסיבה עצמאית, ויחד עם התפילה תיקנו לקרוא את פרשיות שמע לפנייה. בתפילת שחרית מקיימים את מצוות קריאת שמע בקריאת הפרשיות כחלק מסדר התפילה,⁵ אך בערבית אין מקיימים או את המצווה, אלא רק קוראים את אותן פרשיות כחלק מסדר התפילה.

3 ניתן היה לראות דווקא בעולם הקרבנות מרחב שמבטא קבלת עול מלכות שמיים - כאשר האדם מקריב קרבן הוא מכפיף עצמו בפני ה'. אולם, ההקבלה הנעשית כאן היא בין התפילה לקרבן תמיד, דהיינו קרבנות הציבור ולא קרבנות היחיד. בקרבנות הציבור, ובקרבן התמיד בפרט, קשה לראות ממד של קבלת עול מלכות שמיים של כל יחיד ויחיד, אלא ממד של עבודת ה' ציבורית וקבועה.

4 ניתן להציע בזהירות, שלפי ריב"ל קריאת שמע הנאמרת בתפילה תוקנה כנגד קריאת שמע שנאמרה על ידי הכהנים בעת הקרבת תמיד של שחר (תמיד ה, א), אך אין מקיימים בה את מצוות קריאת שמע של שחרית. ממילא מובן מדוע לשיטתו יש סמיכת גאולה לתפילה בבוקר אך לא בערב, שכן דיני התמיד שנאמרו במסכת תמיד עוסקים בתמיד של שחר ולא בשל בין הערביים. אולם, אין לכיוון זה די ביסוס, ואינו אלא כהצעת עין וקריאה להעמקה נוספת בדיני התמיד וביחסם למבנה התפילה.

5 אולם בהמשך דברינו נביא מספר ראיות בדברי רש"י, ההולך בשיטה זו, שמקיימים מצוות קריאת שמע של שחרית בקריאת שמע שבברכות השחר ולא בקריאת שמע שלפני שמונה עשרה, וכפשוט דברי ריב"ל שיש לקרוא סמוך למיטתו.

מעתה, נראה שאפשר להסביר שתי דעות המובאות ביחס לזמן תקנת התפילה.⁶ הגמרא במגילה (יז, ב) מביאה ברייתא על כך ששמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל ביבנה, וכנגד ברייתא זו מובאת מימרא של ר' יוחנן שמאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים (כלומר, אנשי כנסת הגדולה) תיקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר. אם הסברנו נכון, אזי הברייתא תואמת את השיטה שהתפילה נתקנה כנגד הקרבנות, וממילא שייך היה לתקנה רק ביבנה, לאחר החורבן, כדי לייצר מודל תפילה הבנוי על בסיס העבודה במקדש שבטלה. אולם, לדעת ר' יוחנן, שהתפילה היא קבלת עול מלכות שמיים שלמה, נראה שאפשר לקשור את תקנת התפילה לראשית תקופת התורה שבעל פה - תקופת שיבת ציון.

4. שיטות הראשונים בפסיקת כלל הסוגיות

עתה, נראה כיצד פוסקים הראשונים בסוגיה זו של סמיכת גאולה לתפילה, ונראה כיצד פסיקתם כאן מתאימה לפסיקתם בסוגיות נוספות הנוגעות לעניין.

בעלי התוספות (ד, ב ד"ה דאמר רבי יוחנן) פוסקים כר' יוחנן בפירוש. מתוך כך הם מתקשים באמירת פסוקי "יראו עינינו" אחר ברכת השכיבנו, ומתריצים:

ואנו שאומרים יראו עינינו ופסוקים אחרים אחר השכיבנו. נראה הואיל ותקינו להו רבנן ה"ל כגאולה אריכתא.

התוספות מתריצים שהפסוקים השונים הנאמרים לאחר ברכות קריאת שמע ולפני התפילה הם גאולה אריכתא, ולכן מותר לאומרם.⁷ אמנם, הרשב"ם (הובא ברשב"א ד, ב) אכן היה נמנע כליל מלומר פסוקים אלו, כדי לסמוך גאולה לתפילה, וכן נראה מהרא"ש בתוספותיו על אתר (ד"ה מסייע) שמכנה את הנימוק לומר את הפסוקים כ"טעם שאין בו ממש".

מנגד, רב עמרם גאון⁸ (בסידורו א, צב, ובתוספות לעיל⁹), רש"י (על פי האור זרוע קריאת שמע

6 כמובן, לשיטת הרמב"ם שתפילה דאורייתא (הלכות תפילה א, א), מדובר על תקנת נוסח התפילה ולא תקנה על מצוות התפילה עצמה.

7 תוספות מעלים תירוץ נוסף שי"ח האזכרות המופיעות בפסוקים הללו, תוקנו כנגד י"ח ברכות. משמעות תירוץ זה היא שהפסוקים נחשבים כ"תפילה אריכתא", ויעוין בדבריהם.

8 ואכן לדעת רב עמרם גאון בסידורו (א, צד), וכן הביא הרא"ש (א, א) בשמו, יש לברך ברכת המצוות על קריאת שמע שעל המיטה, ומוכח שסבר שמצוות קריאת שמע נעשית על המיטה דווקא ולא בתפילה. הדבר תואם את פסיקתו כריב"ל.

9 על אף שבעלי התוספות עצמם הסבירו את שיטתו מדין "תפילת ערבית רשות" - בלשונו של רב עמרם גאון לא הוזכר נימוק זה כלל.

(א) ו'יש פוסקים' במאירי (ד, ב ד"ה וסמיכת) סוברים שפוסקים הלכה כר' יהושע בן לוי, שאין סומכים גאולה לתפילה בערבית.

בתווך ניתן למצוא חבל ראשונים הפוסקים מחד גיסא כר' יוחנן, ומאידך גיסא מגבילים פסיקה זו ואינם הולכים בשיטת בעלי התוספות:

הרשב"א אמנם פוסק כר' יוחנן (ד, ב), אך מתרץ את המנהג לומר את פסוקי "יראו עינינו" משום שתפילת ערבית רשות, בשונה מהסבר התוספות. גם בתשובה (שו"ת הרשב"א א, רלו), נימק הרשב"א את דעת הגאונים, שאדם שמצא ציבור מתפללים בערבית - יתפלל עמהם קודם שיקרא קריאת שמע, ולא יסמוך גאולה לתפילה, בכך שתפילת ערבית רשות. כך גם הוסיף וכתב בתשובה (שו"ת הרשב"א א, רצג) שמותר להכריז "עלה ויבוא" בערבית של ראש חודש, מטעם זה (נוסף על כך שמותר להכריז כל דבר שהוא מעניין התפילה, ואין בו משום הפסק). בדומה לו, גם הרא"ה (כו, ב ד"ה תפלת הערב) פוסק שתפילת ערבית רשות, בשונה מנטייתם של בעלי התוספות.¹⁰

הרמב"ם (תפילה ונשיאת כפים ז, יח) פסק כר' יוחנן, שיש לסמוך גאולה לתפילה, אך גם בו אין לראות התאמה לפסיקת התוספות. מהרמב"ם עולה שחילק בין סמיכת גאולה לתפילת שחרית לסמיכת גאולה לתפילת ערבית. בשחרית כתב: "וכשהוא חותם גאל ישראל מיד יעמוד כדי שישמוך גאולה לתפלה" (שם ז, יז), ובערבית סתם וכתב: "וסומך גאולה לתפילה ומתפלל..." (שם ז, יח). באותו אופן הבדיל הרמב"ם בין שחרית לערבית, כאשר פירט את תפילת הציבור (שם ט, א-ב; ט) וכתב שיש לעמוד "מיד" רק בשחרית אך לא בערבית, וכמו כן פסק הרמב"ם כי יש לענות אמן אחר ברכות קריאת שמע של ערבית ולא אחר ברכות קריאת שמע של שחרית (רמב"ם ברכות א, טז). אם כן, בבירור יש הבדל דיני בין סמיכת גאולה לתפילה של שחרית לזו של ערבית, לדעת הרמב"ם, אך לא הובררה לנו כל הצורך מהות ההבדל.¹¹

10 נציין, שאף בעלי התוספות פוסקים ש"תפילת ערבית רשות", אלא שכפי שנסביר בהמשך דברינו, הם מבינים שכוונת דין זה הוא שחובה להתפלל ערבית, אלא שאם היא עומדת כנגד מצווה אחרת - ניתן לבטלה. זאת בשונה משיטת חכמי ספרד, שנראה שהבינו כפשוט לשון הגמרא, שאין חובה להתפלל ערבית כלל. שיטת הרא"ה נתייחדה בכך שאין הוא מזכיר שישראל קיבלה על עצמם כחובה, בניגוד לראשוני ספרד שקדמו לו.

11 לאור דברינו בהמשך בשיטת הרמב"ם ניתן למצוא בסיס להבנת ההבדל, אך הדבר צריך עיון ויורחב בהמשך דברינו. הגרי"ד בשיעורים לזכר אבא מארי, 'סמיכת גאולה לתפילה', עמ' נג, עמד על ההבדל הנ"ל ברמב"ם והציע לחלק בין עניינה של קריאת שמע בשחרית לעניינה של קריאת שמע בערבית, אך כפי שנעיר בהערה 27, לאור הסברנו בהמשך, התקשינו לקבל דבריו באופן מלא.

ג. תפילה שלא בזמן קריאת שמע

סוגיה נוספת שדרכה ניתן לעמוד על שיטות הראשונים בעניין היחס בין קריאת שמע לתפילה, היא סוגיית תפילה קודם שהגיע זמן קריאת שמע.

זמן תפילת ערבית מתחיל אחר שקיעת החמה (או אף מפלג המנחה, לפי שיטת ר' יהודה בזמן תפילה מנחה (כו, א)), בעוד זמן קריאת שמע מתחיל רק בצאת הכוכבים, בפשטות. המנהג הרווח בתקופת הראשונים היה להתפלל ערבית לפני צאת הכוכבים. המנהג גורם לבעיה עם סדר התפילה הרגיל, הכולל קריאת שמע קודם התפילה, לפני תחילת זמן קריאת שמע של ערבית, לכאורה.

נראה, שמי שיתיר להתפלל בזמן זה - בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים - מבלי לקיים מצוות קריאת שמע, יסבור שמעמדה של התפילה עצמאי, ואינו תלוי במצוות קריאת שמע. מנגד, מי שיסבור שתפילה מושפעת מקריאת שמע, בהכרח יכרוך את זמן קריאת שמע וזמן התפילה זה בזה.

1. שיטת רש"י - קריאת שמע שעל המיטה היא העיקרית

רש"י (ב, א ד"ה עד סוף) מצדיק את המנהג, ופוסק שבקריאת שמע שבתפילה אין מקיימים מצוות קריאת שמע כלל. לשיטתו מצוות קריאת שמע מתקיימת בקריאת שמע שעל המיטה,¹² וקריאתה לפני התפילה אינה אלא הכנה לתפילה. דברי רש"י

12 אמנם, ניתן היה לפרש שדבריו נסובים רק על מקרה שבו קריאת שמע נקראת לפני צאת הכוכבים, ובמצב מתוקן אכן מקיימים את מצוות קריאת שמע במהלך התפילה, אך נראה לדייק מרש"י בכמה הקשרים, שראה בקריאת שמע שעל המיטה את המצווה מדאורייתא, ללא קשר לזמן התפילה:

ראשית, כפי שהבאנו לעיל, האור זרוע (קריאת שמע א) מביא בפירושו שלדעת רש"י פוסקים כריב"ל בעניין סמיכת גאולה לתפילה, והוא מסיק זאת מפסיקתו של רש"י בעניין קריאת שמע על המיטה. כך גם בעלי התוספות (ב, א ד"ה מאימתי) כתבו שרש"י פירש שקריאת שמע שעל המיטה עיקר.

שנית, רש"י (במדבר כג, כד) הביא מדרש על דברי בלעם: "הן עם כלביא יקום וגו' - כשהן עומדים משנתם שחרית, הן מתגברין כלביא וכארי לחטוף את המצות, ללבוש טלית לקרוא את שמע ולהניח תפילין; לא ישכב - בלילה על מטתו עד שהוא אוכל ומחבל כל מזיק הבא לטרפו. כיצד, קורא את שמע על מטתו ומפקיד רוחו ביד המקום". רש"י מדגיש שקריאת שמע נעשית סמוך למיטתו - הן בבוקר (טרם הנחת התפילין) והן בערב, בקריאה על המיטה (וכפשוט הכתוב "בשכבך ובקומך"), ועל כך משבח בלעם את עם ישראל (כך דייק ר' אשר וייס במנחת אשר פרשת בלק בסוגיית קריאת שמע, שנת תשע"ז, וכן הביא מדרש מובהק עוד יותר לעניין זה, יעוין בדבריו). בנוסף, הסביר רש"י את דברי אבא בנימין (ה, ב) "על שני

מבוססים כבר על דברי ברייתא מפורשת המובאת בירושלמי (א, א). נראה, שירושלמי נוסף שמצטט רש"י (ד, ב ד"ה זה הסומך) ממשיך כיוון זה:

ואמרינן בברכות ירושלמי (פרק א'): מי שאינו סומך גאולה לתפלה למה הוא דומה - לאוהבו של מלך שבא ודפק על פתחו של מלך, יצא המלך ומצאו שהפליג - אף הוא הפליג, אלא יהיה אדם מקרב להקדוש ברוך הוא אליו, ומרצהו בתשבחות וקלוסין של יציאת מצרים, והוא מתקרב אליו, ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו.

הירושלמי סובר, וכך גם הבין רש"י, שקריאת שמע שבתפילה היא הכנה לתפילה. אדם שאינו סומך גאולה לתפילה דומה לאדם שהתקדם כמעט עד לשיא המפגש עם המלך, והלך לפני המפגש. דין סמיכת גאולה לתפילה מוצג כהקדמה של שבח וקלוסין לה', לפני שהאדם מבקש צרכיו מה'.

עוד הביא רש"י (לא, א)¹³ שסמיכת גאולה לתפילה אינה אלא הכנה לתפילה כדי לעמוד בתפילה מתוך שמחה:

אלא מתוך שמחה - כגון דברי תנחומים של תורה; כגון סמוך לגאולת מצרים.

באופן דומה במידת מה, ניתן למצוא בשיטת רבנו יונה. רבנו יונה (א, א ד"ה אלא) מסכים עם רש"י שקריאת שמע שבבית הכנסת אינה עיקר, אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, אולם חלק על רש"י בכך שלדעתו צריך לחזור ולקרוא קריאת שמע אחר צאת הכוכבים, ולא לסמוך על הקריאה שעל המיטה:

דברים הייתי מצטער כל ימי - על תפילתי שתהא לפני מטתי - "כל ימי נזהרתי שלא לעשות מלאכה ושלא לעסוק בתורה כשעמדתי ממטתי עד שאקרא קריאת שמע ואתפלל".

אם כן, בכמה הקשרים מסביר רש"י שקריאת שמע נעשית על המיטה - הן בבוקר והן בערב. באמת, דברי רש"י אלו תואמים את פסיקתו לעיל כריב"ל, שהבאנו יחד עם דברי רב עמרם גאון, שסבר שמברכים ברכת המצוות על קריאת שמע שעל המיטה.

בנוסף, רב עמרם הביא את קריאת שמע שבברכות השחר עם ברכת "ברוך המקדש את שמו ברבים" בשם. הטור או"ח סי' מו הביא שנהגו לומר קריאת שמע זו עוד קודם ברכות התורה, ועל אף שהטור מקשה על שיטה זו, נראה שהיא נובעת מהרצון להסמיך את קריאת שמע לקימה ככל הניתן. ייתכן שהיא משקפת מסורת אשכנזית הממשיכה את דברי רש"י שהבאנו, ושוא בקבלת עול מלכות שמיים זו אין ממד של לימוד תורה ולכן הדבר מותר, שלא כדברי הטור, ואכמ"ל.

13 אולם מרש"י (ל, א ד"ה ולעביד) נשמע שאין בעיה של אי-סמיכת גאולה לתפילה, אם מתפללים קודם זמן קריאת שמע. הדבר סותר לכאורה את דברינו, שכן הצענו שקריאת שמע היא הכנה לתפילה, ומדוע לא יאמרוה לפני התפילה, אפילו שלא בזמן קריאתה? ייתכן לחלק בין שחרית לערבית, ושלא כהצעתנו בהערה הקודמת, והדבר צריך עיון.

אלא כך הוא הענין שבבית הכנסת יקרא קריאת שמע עם ברכותיה ויתפלל ולא יכוין לצאת ידי חובת ק"ש באותה הקריאה אלא לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה ויוצא ידי קריאת הברכות ואח"כ כשיהיה בביתו קודם שיאכל אחר יציאת הכוכבים יקרא אותה ויתכוין לצאת בה ידי חובה.

היוצא אפוא מדבריו, שעיקר תקנת קריאת שמע לפני התפילה היא כהכנה לתפילה, וכשיטת רש"י, ואם אדם מתפלל לאחר צאת הכוכבים הוא אף יוצא ידי חובת מצוות קריאת שמע בקריאה זו.¹⁴

2. שיטת התוספות - זמן קריאת שמע הוא זמן התפלה

בעלי התוספות סוברים בדיוק להיפך. לשיטתם (ב, א ד"ה מאימתי), קריאת שמע שבתפילה היא קריאת שמע שיוצאים בה ידי חובת המצווה, וקריאת שמע שעל המיטה אינה אלא כנגד המזיקים.¹⁵ כדי להסביר את המנהג להתפלל מוקדם, ולקרוא קריאת שמע קודם צאת הכוכבים, הם מחדשים שזמן התפילה מלמד שאף זמן קריאת שמע מוקדם יותר, ומותר לקרוא קריאת שמע החל מפלג המנחה (כשיטת רבי יהודה בתפילה בתחילת פרק רביעי; על פי ר"ת) או משעה "שקדש היום", (כשיטת התנאים בבביתא בנוגע לקריאת שמע (ב, ב) על פי ר"י). בעלי התוספות קושרים בין הזמנים, על אף שבפשט הסוגיות אין קשר ביניהם.¹⁶

אחת מקושיותיהם על שיטת רש"י שהובילו אותם לקבוע כך היא שאם אדם יצא ידי חובה בקריאת שמע שעל המיטה - יוצא שהוא לא סמך גאולה לתפילה. כמובן, ניתן היה להבין שסמיכת גאולה לתפילה היא רק הכנה לתפילה ולא קיום מצוות קריאת שמע, כמו שהבין רש"י, אך בעלי התוספות מבינים שסמיכת גאולה לתפילה דורשת לקיים את מצוות קריאת שמע, ורק לאחריה להתפלל.

14 נראה להוסיף שאף ברמב"ן (יא, ב) ובראשוני ספרד נוספים, קריאת שמע שלפני התפילה משמשת כלימוד תורה, וברכת המצוות שלפניה היא ברכת מצוות שלפני מצוות תלמוד תורה. אולם, ניתן גם לומר שלדעתם אכן זוהי מצוות קריאת שמע, ומהותה של מצווה זו היא לימוד תורה ולא קבלת עול מלכות שמיים, וממילא אין ראייה לדברינו. והדברים צריכים עיון.

15 ובאמת, התוספות (חולין קה, א ד"ה מים) דוחים את שיטת רב עמרם גאון, שיש לברך ברכת מצוות על קריאת שמע שעל המיטה, בטענה שאין מצווה בקריאה שעל המיטה, ואין לברך על שמירה ממזיקים.

16 כך למושל מניחים בעלי התוספות שרב, שהתפלל של שבת בערב שבת (כו, א), וודאי קרא גם קריאת שמע. ראה אור זרוע (קריאת שמע א) שהביא דעה חולקת, שרב רק התפלל ולא קרא קריאת שמע, וראה להלן הסברנו בדברי הרמב"ם כדברי האור זרוע.

הדבר עולה בקנה אחד עם שיטת בעלי התוספות, כפי שהסברנו לעיל, שהתפילה היא נגזרת והרחבה של מצוות קריאת שמע, ולא רק הכנה לתפילה, כשיטת רש"י. אם תפילה היא קבלת עול מלכות שמיים שלמה, שהאדם חייב לעשות על גבי מצוות קריאת שמע - אם לא ניתן לקרוא קריאת שמע בזמן מסוים, לא ייתכן שאפשר להתפלל בו. זמני התפילה וזמני קריאת שמע אדוקים זה בזה,¹⁷ שכן מדובר למעשה במעשה מצווה אחיד במידת מה. סמיכת גאולה לתפילה היא קיום שלם של קבלת עול מלכות שמיים, ולא הקדמת שבח וקילוסים לבקשת צרכים, כהסבר רש"י.¹⁸

לאור זאת ניתן להבין את שיטת התוספות (שבת ט, ב ד"ה למ"ד; כו, א ד"ה טעה; יומא פז, ב ד"ה והאמר ועוד) בדין "תפילת ערבית רשות", שאין הכוונה שאין חובה להתפלל אותה, אלא שאם היא עומדת כנגד מצווה אחרת אז ניתן לבטלה. אם אכן תפילה היא הרחבה של מצוות קריאת שמע - הדבר מובן מאד, שכן כמו שהרחיבו את מצוות קריאת שמע של שחרית על ידי תפילה, כך קריאת שמע של ערבית מורחבת באופן דומה, ואין סברה שלא תהיה מצווה להתפלל ערבית.¹⁹

אם נחدد את מחלוקת הראשונים: לשיטת רש"י ורבנו יונה דין סמיכת גאולה לתפילה הוא דין בתפילה - על האדם להתכונן לתפילה על ידי קריאת פסוקי קריאת שמע;

17 אמנם, זמני קריאת שמע ותפילה אינם תואמים מבחינת סיומם, אך נראה שהיות שהתפילה היא העוקבת את קריאת שמע מבחינת התקנה, אזי אין בעיה להמשיך להתפלל גם אחר זמן קריאת שמע. הבעיה היא להתחיל להתפלל לפני זמן קריאת שמע, שכן עדיין לא הגיע זמנה של המצווה העיקרית.

18 לכאורה, לפי דברינו קשה שיטת רבנו יונה, שכן מחד גיסא הוא פוסק כרש"י - שקריאת שמע שלפני התפילה היא הכנה לתפילה, וניתן להתפלל ערבית קודם זמן קריאת שמע, ומאידך גיסא הוא שהסביר, כפי שהבאנו לעיל - שיסודה של סמיכת גאולה לתפילה הוא משום קבלת עול מלכות שמיים שיש בתפילה, וכשיטת תוספות שהצגנו זה עתה. נראה להסביר, שבעוד שלשיטת התוספות יסודה של התפילה הוא הרחבה של קריאת שמע, ואין מקום לתפילה ללא קריאת שמע, לדעת רבנו יונה יסודה של התפילה עצמאי, ובלתי תלוי בקריאת שמע. מעתה, מובן שלשיטתו לא תהיה בעיה להתפלל בזמן שאינו ראוי לקריאת שמע, וקריאת הפרשיות לפני התפילה אינה אלא הכנה לתפילה. אולם, כאשר אדם טרם התפלל וקורא קריאת שמע - עליו לסמוך את תפילתו לקריאת שמע, שכן בכך ישלים את קבלת עול מלכות השמיים שהתחיל בקריאת שמע, וכפי שהסביר בדבריו שהבאנו לעיל. אולם, אם האדם התפלל כבר קודם זמן קריאת שמע, אין הוא יכול להתפלל שוב, ועל כן יקרא קריאת שמע ללא השלמת קבלת עול מלכות השמיים שיש בסמיכת גאולה לתפילה.

19 אולם, לדברינו מעט קשה מדוע ערבית נדחית מפני מצווה אחרת, בניגוד לתפילת שחרית? נראה שאף לדעת התוספות יש למצוא הסבר המחלק בין שחרית לערבית, על מנת להסביר פער זה, ואכמ"ל.

לעומתם, לפי התוספות דין סמיכת גאולה לתפילה הוא דין בקריאת שמע - חכמים תיקנו שהדרך לקרוא קריאת שמע באופן שלם, ולקבל עול מלכות שמיים, הוא על ידי תפילה הבאה מיד לאחר קריאת שמע.²⁰

3. שיטת הרמב"ם - ניתן להפריד בין גאולה לתפילת ערבית

ברמב"ם (תפילה ונשיאת כפים ג, ז) נראה שיש דעה שלישית, והיא שהמתפלל ערבית קודם זמן קריאת שמע אינו קורא קריאת שמע לפני התפילה, אלא בזמנה:

לפי שתפלת ערבית רשות²¹ אין מדקדקין בזמנה,²² ובלבד שיקרא ק"ש בזמנה אחר צאת הכוכבים.

לשיטת הרמב"ם אכן ניתן להתפלל ערבית קודם צאת הכוכבים, שכן היא רשות ואין מדקדקים בזמנה, אך לכך אין כל השפעה על זמן קריאת שמע, שאותה יש לקרוא בזמנה הרגיל. ניתן היה להבין בדברי הרמב"ם כדברי רבנו יונה שהובאו לעיל, אך נשים לב שלא כתב הרמב"ם שיחזור ויקרא קריאת שמע בזמנה, אלא ציין שיכול להתפלל מוקדם בתנאי שלא יקרא קריאת שמע מוקדם, ואם כן משמע שמתפלל בלא קריאת

20 לאור הבנתנו את שיטת בעלי התוספות, שתפילת העמידה היא הרחבה של קבלת עול מלכות השמיים שבקריאת שמע, עולים יפה דברי המרדכי על החיוב להניח תפילין בתפילת העמידה: "ומכל מקום יש לחלק בין תפילין לטלית דעיקר ק"ש ותפלה שייכי בתפילין כדאמרינן בסמוך כאילו מעיד עדות שקר בעצמו שהוא קורא ולטוטפות בין עיניך ולאות על ירך ואין לו ותפלה נמי כדאמרינן קורא ק"ש ומתפלל וזו היא קבלת עול מלכות שמיים שלימה" (מרדכי ברכות פרק היה קורא רמז נג). וכן הוא בדברי התוספות (ברכות יד, ב ד"ה מנח תפילין). בעלי התוספות מבינים לאור דברי רבי יוחנן, שהתפילה היא קבלת עול מלכות שמיים עד כדי כך שהדבר מחייב תפילה עם תפילין לראשו, אחרת ייחשב הדבר כמעיד עדות שקר, אף ללא הבעיה של אמירת פסוקי מצוות התפילין המצויים בקריאת שמע.

21 על אף שכתב שקיבלו עליהם תפילת ערבית כחובה - ראה רמב"ם תפילה ט, ט; י, ו ועוד.
22 יש הרואים במילים "לפי שתפילת ערבית רשות" נימוק לדין שהובא לפני כן, שניתן להתפלל תפילת ליל שבת בערב שבת ושל מוצאי שבת בשבת. אין הדבר נראה, שכן אם הנימוק הוא שתפילת ערבית רשות, מדוע לא ניתן להתפלל ערבית קודם הזמן במהלך כל השבוע? לכן נראה שיש כאן שני דינים: דין אחד, שמותר לכתחילה להתפלל ערבית של שבת ומוצאי שבת לפני הזמן, ודין נוסף שבכל השבוע אין מדקדקים בזמנה של ערבית היות שהיא רשות, אך לכתחילה אין להתפלל ערבית קודם זמנה (ועיין בעניין זה בדברי הרב רבינוביץ ביד פשוטה על אתר). מכל מקום, גם אם אין מקבלים את הפיסוק שהצענו בלשון הרמב"ם, אין הדבר נוגע להלכה המצוינת ביחס לקריאת שמע, שצריכה להיאמר לאחר צאת הכוכבים, וכפי שנסביר.

שמע כלל, וכשיגיע צאת הכוכבים יקראנה בזמנה.²³ כך עולה גם מדברי רב האי גאון (הובא ברשב"א ב, א ד"ה ונשאל), וכפי שיובא להלן.

כמו כן, לפי הרמב"ם תפילת ערבית רשות, ואם כן בהכרח אין הוא יכול לסבור כשיטת התוספות, שקריאת שמע מורחבת על ידי חכמים באמצעות התפילה, שכן אין חיוב כלל להתפלל ערבית.

נראה אפוא ברור שלשיטת הרמב"ם אין קשר מהותי בין קריאת שמע לתפילה, שכן ניתן לנתקם כליל בעת הצורך, וסמיכת גאולה לתפילה אינה מגדירה את אופיין של קריאת שמע או של התפילה, אלא שתיקנו חכמים לסומכן זו אצל זו.²⁴

יתרה מזאת, נציין שעניין סמיכות קריאת שמע לתפילה מופיע ברמב"ם רק כחלק מתיאור סדר התפילה בסוף פרק ז מהלכות תפילה, אך אינו מקבל מעמד של דין היכול לעמוד כנגד דינים אחרים, כפי שנציג בהמשך בגמרות ובראשונים אחרים.

לפי הרמב"ם, הסיבה שבעטייה יש לסמוך קריאת שמע לתפילה בדרך כלל היא סיבה חינוכית שאינה מעצם הגדרת המצוות הללו: קריאת שמע היא ביטוי להשגת ידיעת ה' ואהבתו, והתפילה היא ביטוי לעבודה הנובעת מאותה אהבת ה'. לכן, לכתחילה יש עניין לסומכן זו אצל זו, כפי שמסביר הרמב"ם במורה הנבוכים (ג, נא):

ואמנם ראוי להתחיל בזה המין מן העבודה אחר הציור השכלי, והיה כאשר תשיג השם ומעשיו כפי מה שישכלהו השכל, אחר כן תתחיל להמסר אליו ותשתדל להתקרב לו ותחזק הדבוק אשר בינך ובינו, והוא השכל, אמר אתה הראת לדעת וגו', ואמר וידעת היום והשבות אל לבבך וגו', ואמר דעו כי ה' הוא הא-להים. והנה בארה התורה כי זאת העבודה האחרונה אשר העירונו עליה בזה הפרק, לא תהיה אלא אחר ההשגה, אמר לאהבה את ה' א-להיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם, והנה בארנו פעמים רבות כי האהבה היא כפי ההשגה, ואחר האהבה תהיה העבודה ההיא, אשר כבר העירו רז"ל עליה, ואמרו זו עבודה שבלב, והיא אצלי שישים האדם כל מחשבתו במושכל הראשון, ולהתבודד בה כפי היכולת, ולזה

23 נציין כי הרב"ד משיג על דברי הרמב"ם, כיצד הוא מתיר להתפלל ערבית קודם זמן קריאת שמע, ובכך מבטל דין סמיכת גאולה לתפילה. נראה מדבריו שהבין בסיסו הדברים כשיטת התוספות, שלא ניתן להפריד את התפילה מקריאת שמע, שכן שתיהן מבטאות קבלת עול מלכות שמיים שלמה.

24 לא ניתן לומר שהרמב"ם סובר כשיטת רש"י, כפי שהצענו לעיל, שכן אם קריאת שמע נתקנה כהכנה לתפילה, אזי היה על הרמב"ם לפסוק שאדם המתפלל מוקדם צריך לקרוא את פסוקי קריאת שמע, ויחזור ויקרא קריאת שמע אחר צאת הכוכבים, כדי לצאת ידי חובת המצווה.

תמצא דוד ע"ה שצוה שלמה בנו והזהירו מאד בשני העניינים האלה, רצוני לומר להשתכל בהשגתו, ולהשתדל בעבודתו אחר ההשגה, אמר ואתה שלמה בני דע את א-להי אביך ועבדהו, אם תבקשנו ימצא לך ואם תעזבנו יזנחך לעד, והאזהרה לעולם היא על ההשגות השכליות לא על הדמיונות, כי המחשבה בדמיונות לא תקרא דעה, ואמנם תקרא העולה על רוחכם.

ניתן להסביר שלשיטת הרמב"ם קריאת שמע ותפילה מבטאות את תכליתו של האדם - השגת ה' ועבודתו, אותה תכלית שעליה מדבר הרמב"ם בסוף מורה הנבוכים. הסמיכו אותן זו אצל זו לכתחילה, כדי לחנך את האדם שהשגת ה' ואהבתו צריכות להוביל באופן ישיר ומיידי לעבודת ה', ואין משמעות לידיעת ה' שאינה גורמת לאדם לעבוד את ה' מתוך כך. אמנם, אין בכך אלא רמז חינוכי לאדם, אך מעמדן של התפילה וקריאת שמע מבחינה הלכתית, נותר עצמאי ובלתי-תלוי זה בזה, ואם כן ודאי שאין התפילה הרחבה של מצוות קריאת שמע, כשיטת התוספות.²⁵ ממילא, במצב שבו האדם אינו יכול לסמוך גאולה לתפילה - הוא אכן אינו סומך גאולה לתפילה.

נראה, שאכן הדבר עולה יפה בשיטת הרמב"ם, הסובר באופן גורף שהתפילה נתקנה כנגד תמידין.²⁶ זמנה של תפילת ערבית, שנתקנה כנגד הקטרת אימורים של קרבן התמיד של בין הערביים, קשור בזמן הקטרת האימורים, ללא קשר וללא השפעה על זמן קריאת שמע. זו גם הסיבה שלפי הרמב"ם אין בעיה בכך שתפילת ערבית רשות, ויחד עם זאת הוא פוסק שיש לסמוך גאולה לתפילה - אכן, אין חובה להתפלל ערבית, אך לאדם שמתפלל ערבית תיקנו שיתפלל אותה יחד עם קריאת שמע ובסמיכות לה, כל עוד הדבר אפשרי. אולם, אם נמנע מהאדם לסמוך גאולה לתפילה, אין הדבר פוגע בתפילה או בקריאת שמע, וניתן לקיימן באופן מלא, בנפרד.²⁷

25 באמת, הרמב"ם מונה את המצווה להתפלל (ספר המצוות עשה ה) בנפרד ממצוות קריאת שמע (שם עשה י). יתרה מזאת, מצוות התפילה נמנית יחד עם מצוות האמונה של ספר המדע, ומצוות קריאת שמע נמנית יחד עם מצוות ספר אהבה (כתפילין וכציצית). כמו כן, בחר הרמב"ם לייחד קובץ הלכות נפרד לקריאת שמע ולתפילה, ולא לאחדם לקובץ הלכות אחד.

26 כך עולה ממקורות רבים, למשל רמב"ם תפילה א, ה ו-י ועוד, וראו מאמרנו שעתידי להופיע בכתב העת 'מדברה' י בעניין תפילת היחיד ותפילת הציבור בשיטת הרמב"ם ואכמ"ל.

27 ראוי לציין כי הגר"ד עסק בשיטת הרמב"ם בעניין סמיכת גאולה לתפילה בערבית (שיעורים לזכר אבא מארי, סמיכת גאולה לתפילה; רשימות שיעורים ד, ב במערכתנו על סמיכת גאולה לתפילה ובפרט ד"ה ונמצא דיש), והציע כיוון אחר. לשיטתו, יש בסמיכת גאולה לתפילה שני פנים - צד של הכנה ו'מתיר' לתפילה, וצד של קבלת עול מלכות שמיים. הוא הסביר שממד קבלת עול מלכות שמיים קיים רק בבוקר, לשיטת הרמב"ם, ואילו בערב קיים רק ממד ההכנה לתפילה.

ד. עדיפות סמיכת גאולה לתפילה על דינים אחרים

כפי שראינו לעיל, בעלי התוספות העדיפו את דין סמיכת גאולה לתפילה על פני האפשרות להתפלל ערבית מוקדם, עד כדי כך שחידשו שזמן קריאת שמע הוקדם אף הוא. מנגד, לפי הרמב"ם אין עדיפות של דין סמיכת גאולה לתפילה על פני האפשרות להתפלל ערבית מוקדם, ולכן אדם יכול להתפלל מוקדם ולבטל בכך סמיכת גאולה לתפילה.

נראה מספר מקרים נוספים שבהם דין סמיכת גאולה לתפילה עומד בסתירה לדין אחר בתפילה, ואיזו הלכה הראשונים מעדיפים בסתירה זו.

1. סמיכת גאולה לתפילה מול תפילה בציבור

הרשב"א (ב, א ד"ה ונשאל) והרא"ש (א, א) הביאו תשובת רב האי גאון, שבארץ ישראל העדיפו תפילה בציבור על פני סמיכת גאולה לתפילה, ולכן היו הציבור מתפללים מוקדם ולא סומכים גאולה לתפילה, וכשהיה מגיע צאת הכוכבים היו קוראים קריאת שמע. נראה, ששיטה זו חופפת לפסיקת הרמב"ם שהבאנו לעיל ומצטרפת באופן ישיר לשיטתו - קריאת שמע ותפילה אינן תלויות זו בזו, ועל כן דין תפילה בציבור שהוא דין עצמי בתפילה קודם לסמיכת גאולה לתפילה שהוא רק חיבור בין שני תחומים בלתי תלויים לכתחילה.

ראינו לעיל כבר, שתוספות הקשו מהפסיקה כר' יוחנן שסומכים גאולה לתפילה בערבית, על רש"י, שסבר שמצוות קריאת שמע מתקיימת על המיטה ולא בתפילה בסוגייתנו, עונה הרשב"א (ב, א ד"ה והקשו) על קושיית התוספות:

ומה שהקשה ר"ת ז"ל מדקי"ל כר"י דאמר שצריך לסמוך גאולה לתפלה אין ה"נ מדינא הכי הוי כשמתפלל שלא בבית הכנסת, אי נמי כשהגיע זמן המקרא קודם שיתפלל תפלת הערב הא לאו הכי מתפלל עם הצבור משום דתפלת הרבים עדיפא מסמיכת גאולה לתפלה של ערבית שהיא אינה חובה אלא רשות.

נדמה, שהסברנו אינו רחוק מהסברו של הגרי"ד - אפשר לקבל את ההבנה שלדעת הרמב"ם שני הדברים נעשים גם יחד בקריאת שמע, אלא שקבלת עול מלכות שמיים, לפי הרמב"ם, נעשית בקריאה שעל המיטה ולא בתפילה, וכשיטת רב עמרם שהבאנו לעיל, ולכן כל שנותר הוא ההכנה לתפילה. אולם, שונים דברינו בכך, שלפי הגרי"ד אין יכולת להתפלל בלי אמירת קריאת שמע כ'מתיר', וקריאת שמע היא הכנה הכרחית לתפילה שבלעדיה לא ניתן להתפלל. אנו סבורים כפי שביארנו, שיש מציאות של תפילה לדעת הרמב"ם במנותק מקריאת שמע, ולכן קשה לקבל הבנה זו ברמב"ם. הכנה לתפילה בסתם היא בבחינת רעיון חינוכי שאינו מגדר המצווה ואינו מחייב, וכפי שהסברנו.

נמצא שגם הרשב"א, כפי שהראינו לעיל, מעדיף עמידה בתפילה מתוך דברי תורה או תפילה בציבור על פני סמיכת גאולה לתפילה. כל זאת בניגוד לתוספות, שלא היו מוכנים לקבל ניתוק בין המערכות בשום מצב.

2. סמיכת גאולה לתפילה מול עמידה בתפילה

ביטוי נוסף להעדפת סמיכת גאולה לתפילה על פני דינים אחרים, עולה בסוגיה הדנה באדם הצריך לצאת לדרך מוקדם: האם להעדיף תפילה בישיבה עם סמיכת גאולה לתפילה, או תפילה בעמידה בלא לסמוך גאולה לתפילה.

שאלה זו נתונה במחלוקת תנאים (ל, א) בין חכמים - הסוברים שיש להעדיף תפילה מעומד, לר' שמעון בן אלעזר - הסובר שיש להעדיף סמיכת גאולה לתפילה. הגמרא מבארת שאבוה דשמואל ולוי נהגו כחכמים, ולכן היו מבטלים סמיכת גאולה לתפילה; מתפללים מעומד קודם היציאה לדרך וקראו קריאת שמע כשהגיע זמנה. אמנם, הגמרא מספרת על רב אשי, שבעת דרשתו היה קורא קריאת שמע ומתפלל מיושב, וחוזר אחר כך ומתפלל מעומד - כשיטת ר' שמעון בן אלעזר. על שאלת החכמים מדוע לא נהג כאבוה דשמואל ולוי, ענה ש"לא חזינא להו לרבנן קשישי מינן דעבדי הכי".

התוספות (ל, א ד"ה מסמך) פסקו כר' שמעון בן אלעזר, שעדיף לסמוך גאולה לתפילה על פני תפילה בעמידה:

מסמך גאולה לתפילה עדיף - מלהתפלל מעומד והכי פסקי בה"ג הלכה כר"ש בן אלעזר ומשמע די"ח ברכות מותר להתפלל בדרך במהלך ואין צריך לעמוד וא"ת ומ"ש מהבינו דמסקינן לעיל דמעומד דוקא וי"ל דשאני הבינו שהיא קצרה ואין כאן בטול דרך כ"כ כמו בי"ח ברכות ועוד פירש הר"ם דהכא כי הדר לביתיה מצלי מעומד כדאמרינן בסמוך רב אשי מצלי בהדי צבורא ביחיד מיושב כדי לקרות ק"ש בשעתה וכי הדר לביתיה מצלי מעומד ור"ח פסק כאבוה דשמואל ולוי ומיהו מדקאמר רב אשי לא חזינן לרבנן קשישי דקא עבדי הכי משמע דאין הלכה כמותם.

דבריהם מחודשים ומפתיעים, שכן עמידה בתפילה היא דין בתפילה עצמה, בעוד סמיכת גאולה לתפילה היא דין ביחס בין תפילה לקריאת שמע. נראה שהיסוד לדבריהם הוא הסברה שהעלנו בשיטתם - אם כל עניינה של התפילה הוא תקנה של הרחבת מצוות קריאת שמע, אזי יש להעדיף סמיכת גאולה לתפילה בכל מצב. בראש ובראשונה יש לקיים את המצווה של קריאת שמע במלוואה, יחד עם תפילה, וכל דין אחר בתפילה הוא רק דין נוסף על גבי קיום המצווה הבסיסי. ממילא, סמיכת גאולה לתפילה קודמת אף לתפילה בעמידה.

עיקר דברי התוספות עוסק בהקטנת הצורך בעמידה בתפילה, ולא בעדיפות סמיכת גאולה לתפילה. אולם, נדמה שהמוטיבציה שלהם היא תפיסתם הכללית שהראנו עד כה. על אף שנראה שעמידה הוא דין המוסכם על הכל בגמרא, ומפורש שאת תפילת "הביננו" אומרים בעמידה דווקא ומכך לכאורה מוכח גם ביחס לתפילת י"ח, בעלי התוספות בוחרים למעט את דין העמידה, משום שלשיטתם התפילה היא הרחבה של מצוות קריאת שמע. על כן הם היו מוכרחים להידחק ביחס לדין העמידה, כדי להמשיך להעדיף את סמיכת הגאולה לתפילה.

מנגד, הרא"ה (ל, א ד"ה לא חזינן) והריטב"א (שם ד"ה לא חזינן) פסקו שעדיף להתפלל מעומד, ולא לסמוך גאולה לתפילה. את דברי רב אשי הסבירו, שגם הוא מודה שהלכה כאבוב דשמואל ולוי שיש להעדיף תפילה מעומד במקרה שעסקו בו, אלא שהם לא עסקו במצב כמו מצבו של רב אשי, שבו עליו באופן אישי לנהוג כפי שנהג. אלו דברי הרא"ה:

לא חזינן להו לרבנן קשישי דעבדי הכי. פי' בענין פרקא דלא דמי לדאבוב דשמואל ולוי דהתם הוא דקא נפקי לאורחא דטרידי וליכא שהותא כלל בארחא לצלויי מעומד אבל הכא כיון דאפשר לסמוך גאולה לתפלה ולהתפלל מיושב ואחר כך כשחזור לבית לצאת ידי תפלה מעומד הכי עדיף.

נמצא שחכמי ספרד סברו, כפי שכבר ראינו בדברי רבנו יונה והרשב"א לעיל, שאמנם יש חשיבות לסמיכת גאולה לתפילה, אך אין זה מגדיר את עצם פעולת התפילה, אלא מדובר בהכנה לתפילה. ממילא, ברור שתפילה בעמידה, שהיא דין בעצם התפילה עצמה, קודם לדעתם לסמיכת גאולה לתפילה, שהיא רק תוספת לתפילה אך לא משהו בעצמותה.

אף חכמי ספרד בוחרים בפירוש שאינו מובן מאליו בלשון הגמרא - בפשט הדברים רב אשי חולק על אבוב דשמואל ולוי, ובכל זאת בוחרים חכמי ספרד לפרש שאין הם חלוקים, משום שלדעתם התפילה היא קודם כל תפילת עמידה, שאינה תלויה במצוות קריאת שמע, כפי שהראנו. על כן, לדעתם לא ייתכן להכריע העדפת סמיכת גאולה לתפילה על פני תפילה בעמידה.

ה. סיכום

ראינו כי קיימות שלוש שיטות מרכזיות ביחס בין קריאת שמע לתפילה. בעלי התוספות, בעקבות תפיסתו של ר' יוחנן, ראו בתפילה הרחבה של מצוות קריאת שמע וקבלת עול מלכות שמיים שלמה. מטרת התפילה, לשיטתם, היא לתת ביטוי

שלם יותר לקבלת עול מלכות שמיים שבקריאת שמע על ידי שהאדם מבקש על כל צרכי חייו, ובכך מודה שמלכותו של ה' מלאה את כל הארץ והכל תלוי בו.

רב עמרם גאון, רש"י, וחכמי ספרד סברו שקריאת שמע שבתפילה היא הכנה לתפילה. למעשה, יש שתי מצוות בלתי תלויות של קריאת שמע ותפילה, אלא שקבעו חכמים לקרוא קריאת שמע קודם התפילה, כפעולה המכינה את האדם לעמידה לפני המלך.

לשיטת הרמב"ם מדובר בשתי מצוות עצמאיות שאינן תלויות זו בזו. לשיטת הרמב"ם, התפילה נתקנה כנגד התמידין ודיניה נובעים מדיני התמידין, שאינם קשורים לדיני קריאת שמע. סמיכת גאולה לתפילה, לשיטת הרמב"ם, אינה אלא תהליך חינוכי שאדם אמור לעבור במהלך התפילה, של חיבור עולם ידיעת ה' ואהבתו של האדם, המתבטא בקריאת שמע, עם עולם עבודת ה' של האדם המתבטא בתפילה. לכן, לכתחילה קבעו חכמים לסומכן זו אצל זו, אך אין זה גורר תלות הלכתית בין המערכות השונות.

מעתה נראה, שלא לחינם נקבע סדר מסכת ברכות כפי שנקבע - הלכות קריאת שמע ולאחריהן הלכות תפילה. לפנינו שתי מצוות, שניתן היה להעלות על הדעת שאינן קשורות זו בזו וניתן לעסוק בכל אחת מהן בנפרד, ומתברר אפוא שיש להעמיק ולבררן יחדיו. בין אם התפילה היא הרחבה של קריאת שמע, ובין אם קריאת שמע נאמרת לפני התפילה כהכנה - לא ניתן להבין את מצוות התפילה לאשורה, מבלי לעיין במצוות קריאת שמע. ומתוך זו וזו נזכה "לאהבה את ה' א-להיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם" (דברים יא, ג).